

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Інститут філології та суспільствознавства
Факультет української філології
Кафедра української мови та методики її навчання

Тетяна Григоренко

Ділова українська мова

Умань – 2014

ББК 83.7я73

Ділова українська мова. Підручник для студентів факультету української філології денної та заочної форми навчання (3 рік навчання)/Т. В. Григоренко – Умань, 2014. –90с.

Упорядник–Т.В. Григоренко, кандидат філологічних наук, доцент.

*Друкується згідно ухвали кафедри практичного мовознавства
від 28 серпня 2014 року (протокол № 1)*

Підручник підготовлений для студентів факультету української філології і включає у себе програму іспиту із ділової української мови, список основної навчальної літератури і тематику практичних занять (основні питання, домашні завдання), завдання для самостійної та індивідуальної (ІНДЗ) роботи, додатки.

ЗМІСТ

Опис навчальної дисципліни	4
Лекційний курс	6
Практичне заняття 1. Українська мова – національна мова українського народу	40
Практичне заняття 2. Мовне законодавство в Україні	42
Практичне заняття 3. Стилї української літературної мови в професійному спілкуванні	44
Практичне заняття 4. Норми української літературної мови в професійному спілкуванні. Орфоепічні та акцентуаційні типи норм	46
Практичне заняття 5. Лексичні норми у професійному спілкуванні	48
Практичне заняття 6. Морфологічні норми у професійному спілкуванні	50
Практичне заняття 7. Синтаксичні та стилістичні норми у професійному спілкуванні	52
Практичне заняття 8. Мовні засоби писемного ділового спілкування	54
Практичне заняття 9. Культура усного професійного мовлення	56
Практичне заняття 10. Теорія і практика публічного мовлення	57
Практичне заняття 11. Лексика і фразеологія української мови у професійному спілкуванні	59
Практичне заняття 12. Термінологія у професійному спілкуванні	61
Практичне заняття 13. Культура наукової мови	63
Практичне заняття 14. Проблеми науково-технічного перекладу	64
Практичне заняття 15. Українська лексикографія	65
Лабораторні заняття	67
Самостійна робота студента	82
Індивідуальне навчально-дослідне завдання	83
Основна література	88
Допоміжна література	88
Ресурси	90

Опис навчальної дисципліни

Напря́м, спеці́альність, осві́тньо-кваліфіка́ційний ріве́нь	Організаційно-методична характеристика навчальної дисципліни	
	Академічна характеристика	Структура
Шифр та назва напряму підготовки: 6.020303 «Філологія». Додаткова спеціальність: мова та література (англійська). Спеціалізації: українознавство; редагування освітніх видань; російська мова; польська мова; історія. Бакалавр	Позиція за базовим навчальним планом: гуманітарна, обов'язкова Кількість ECTS кредитів: 4,5 Рік навчання: 1 Семестр: 2 Кількість тижнів навчання: 15 Кількість годин на тиждень: аудиторних - 3 самостійної та індивідуальної роботи - 5 Вид підсумкового контролю: іспит	Кількість змістових модулів: 2 Кількість годин: загальна - 144 лекції - 10 практичні заняття – 30 лабораторні заняття - 10 самостійна робота - 50 індивідуальна робота - 44 Вид індивідуального завдання: анотування наукових статей.

Мета викладання дисципліни

Розвиток духовної культури соціуму, піднесення суспільного престижу української мови, вихід її на міжнародну арену як мови суверенної держави залежить від багатьох чинників, передусім від її функціонування у професійній сфері. Готувати висококваліфікованих фахівців, які досконало володіють державною мовою в усній та писемній формах, – актуальне завдання вищої школи України.

Предметом курсу української мови у вищому навчальному закладі є мова як соціально-культурний феномен і засіб спілкування, зокрема й у професійній сфері.

Курс продовжує формування національномовної особистості, розширює мовну компетенцію майбутнього спеціаліста, розвиває навички ефективної професійної комунікації, сприяє опануванню особливостей фахової мови.

Мета курсу – формування умінь і навичок досконалого володіння українською літературною мовою у професійній сфері, підвищення рівня комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Основні завдання курсу:

- практичне оволодіння нормами сучасної української літературної мови;

- вільне користування функціональними стилями та їх підстилями у навчальній діяльності і професійному вжитку;
- засвоєння відомостей про призначення, структуру, мовні особливості ділових документів, вироблення навичок їх складання;
- набуття навичок оперування фаховою термінологією, редагування і коригування фахових текстів, опанування основ науково-технічного перекладу;
- розвиток комунікативних компетенцій, необхідних у професійному спілкуванні.

Програму розроблено для студентів факультету української філології, які навчаються за освітньо-кваліфікаційними програмами підготовки бакалаврів. Програма може бути використана для слухачів факультетів підвищення кваліфікації, інститутів післядипломної освіти.

Програму укладено відповідно до вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Запроваджено систему академічних кредитів, що аналогічна ECTS, визначено змістові модулі курсу, сформульовано завдання для самостійної роботи студентів, представлено систему індивідуальних науково-дослідних завдань, розроблено шкалу оцінювання навчальних досягнень студентів, передбачено комп'ютерний тестовий контроль знань студентів.

Лекційний курс

Тема 1. Українська мова – національна мова українського народу

1. Природа і функції мови. Місце української мови серед мов світу.
2. Правовий статус української мови. Поняття “державна” і “офіційна” мова.
3. Закон про мови в Україні і передумови його прийняття.
4. Досвід країн Європи в розв’язанні мовних проблем і мовна ситуація в Україні.

Література

1. Конституція України.
2. Закон про мови в Україні.
3. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич, 1994.
4. Масенко Л. Мова і політика. – К., 1999.
5. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Мовознавство. – 2002. – № 2-3.
6. Тараненко О.О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні // Мовознавство. – 2001. – № 4.

1. Природа і функції мови. Місце української мови серед мов світу

Що таке мова? Відповісти на це питання однозначно непросто, хоча такі спроби було зроблено ще вченими давніх Греції, Риму, Китаю, Індії.

У науці відомі три **погляди на природу мови**:

- 1) мова – явище біологічне;
- 2) мова – явище психічне;
- 3) мова – явище соціальне.

Безперечно, мову не можна трактувати як **явище біологічне**. Хоча людина, на відміну від інших приматів, має мовний ген, тобто природну здатність до оволодіння мовою, вона ніколи не заговорить сама, якщо її не навчити. Це доводять сучасні “Мауглі” – діти, які з різних причин опинялися поза суспільством, іноді серед тварин, і не могли навчитися мови, навіть повернувшись у людський колектив. Причиною цього є те, що вони пропустили так званий сендитивний період (вік від двох до п’яти років), коли людина найактивніше опановує мову.

Мова не є і суто **психічним явищем**, оскільки психіка в кожній людині неповторна, а отже, на світі мало б бути стільки мов, скільки є людей. Хоча не можемо заперечувати, що в мовленні кожної людини відображені її психічні особливості, а в національній мові – менталітет, особливий психічний склад певної нації.

Мова – **явище соціальне (суспільне)**. Вона виникає, щоб задовільнити потреби людського суспільства, є однією з найважливіших ознак суспільства і поза ним існувати не може.

У людському суспільстві мова виконує цілу низку **функцій**, найголовнішими серед яких є такі:

1. **Комунікативна функція.** Жодне суспільство, на якому б рівні воно не знаходилося, не може існувати без мови – головного засобу спілкування. Цей найуніверсальніший засіб спілкування не здатні замінити всі інші – найсучасніші й найдосконаліші – навіть разом узяті. Функція комунікації, спілкування є надзвичайно важливою не тільки для суспільства, а й для самої мови: мова, якою не спілкуються, стає мертвою і в історії людських мов дуже мало прикладів повернення мов до життя; народ, який втрачає свою мову, поступово зникає.

2. **Експресивна функція.** Спілкування – це і соціальний процес, і міжособистісний. За Еммануїлом Кантом, “людина спілкується з собі подібними, тому що так більше відчуває себе людиною”. Без сумніву, кожна людина – цілий неповторний світ, сфокусований у її свідомості, інтелекті, в емоціях і волі. Але цей світ прихований від інших людей, і тільки мова робить його доступним. “Заговори – і я тебе побачу”, - стверджували ще античні мудреці. Таким чином, завдяки експресивній функції мови кожен постає перед людьми як особистість, має змогу репрезентувати свій внутрішній світ.

3. **Гносеологічна функція.** Мова – могутній засіб пізнання. Людина ніколи не пізнає світ “з нуля” – вона користується не лише індивідуальним досвідом, а й суспільним, який закодовано в мові.

4. **Мислетворча функція.** Мова – це засіб формування, оформлення й існування думки. Як зазначав Ортега-і-Гассет, “ми не лише говоримо якоюсь мовою, ми думаємо, ковзаючи вже прокладеною колією, на яку ставить нас мовна доля”. Отже, найкращим засобом вираження думки є рідна мова.

5. **Ідентифікаційна функція.** Мова є засобом ідентифікації, ототожнення особи в межах певної людської спільноти, засобом об’єднання людей у народ, націю, засобом консолідації населення в державі. Цю функцію мови іноді називають **державотворчою**.

Серед функцій мови слід назвати також **естетичну** (мова як засіб створення культурних цінностей), **номінативну** (мова як засіб називання), **магічно-містичну** (мова як засіб звернення до вищих сил) тощо.

Вищеназвані функції виконують численні мови сучасного світу. За різними оцінками, на сьогодні у світі існує від 2,5 до 7 тисяч мов, за найновішими даними – 6703 мови.

Спробуємо окреслити **місце української мови серед мов світу**.

За кількістю мовців найпоширенішими мовами вважають китайську (1200000000 мовців), іспанську (332000000), англійську (330000000), бенгальську, гінді, арабську, російську, португальську, японську, німецьку мови; українська за цією ознакою перебуває на 21 місці: нею користується від 42 до 50 мільйонів людей у світі (в Україні, у східній і західній діаспорі).

За давністю писемності українська належить до старописемних мов: її писемності понад тисячу років.

За призначенням українська мова – національна мова українського народу, державна мова України.

За генеалогічною класифікацією (походженням) українська мова належить до східної підгрупи слов'янської групи індоєвропейської мовної сім'ї.

2. Правовий статус української мови. Поняття “державна” і “офіційна” мова

Правовий статус української мови сьогодні визначає **Конституція України**, прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року. У статті 10 Конституції записано: “Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом”.

Термін “державна мова” виник у добу утворення національних держав. За загальноприйнятим визначенням, **державна мова** – це офіційно проголошена законодавчою владою мова сфери офіційного спілкування, мова спілкування держави з її громадянами і навпаки (мова всіх гілок державної влади – законодавчої, виконавчої, судової, засобів масової інформації, освіти, культури, науки, документації і т. д.).

На позначення мови, що виконує роль державної, уживають також терміни “офіційна мова”, “національна мова” або просто “мова певної держави”, наприклад: мова Французької Республіки – французька; офіційна мова Італії – італійська.

Загалом у зарубіжному законодавстві переважає термін “офіційна мова”, в останні роки цей термін часто використовується і в Україні, тому слід чіткіше окреслити його зміст.

В юридичному аспекті поняття “офіційна мова” близьке до поняття “державна мова”. Відмінність між ними полягає лише в тому, що для статусу державної мови обов'язковим є його офіційне законодавче закріплення, відповідне нормативне оформлення, у той час як статус офіційної мови не передбачає обов'язкового проголошення законодавчою владою.

Яка ж мова в країні може бути проголошена державною (офіційною)?

За загальноприйнятою світовою практикою, є такі **критерії затвердження мови у функції державної**:

- 1) мова корінної нації;
- 2) мова найчисленнішої нації.

За першим критерієм статус державної в Україні може бути наданий українській мові та кримсько-татарській (у Криму); за другим – лише українській. Відповідно до останнього критерію, країна, у якій 70% становлять представники однієї нації, вважається мононаціональною. Якщо взяти до уваги дані останнього перепису, то Україну слід зарахувати саме до таких країн.

Таким чином, затвердження в Україні у функції державної української мови цілком відповідає загальноєвропейським світовим стандартам.

За такими ж принципами відбувалося, зокрема, державотворення абсолютної більшості європейських країн.

3. Закон про мови в Україні і передумови його прийняття

Мовні відносини в Україні регулює, крім Конституції, **Закон про мови**, який був прийнятий Верховною Радою України 28 жовтня 1989 року. Більшість статей Закону було введено в дію з 1 січня 1990 року, проте окремі статті набували чинності через три, п'ять, навіть сім років після прийняття документа. Найбільше значення в Законі має стаття, що надає українській мові державного статусу.

Основними **передумовами прийняття Закону про мови** були: по-перше, усвідомлення українським суспільством ролі мови в процесі національного відродження в нових суспільних умовах; по-друге, багаторічна політика лінгвоциду щодо української мови, наслідки якої не викорінені повністю і сьогодні.

Термін "**лінгвоцид**" (у дослівному перекладі – мовоббивство) – це свідомо, цілеспрямована політика нищення певної мови як головної ознаки етносу – нації чи народності. Кінцевою метою лінгвоциду є не геноцид, тобто фізичне знищення людей, а етноцид – ліквідація певного народу як окремої культурно-історичної спільноти.

Щодо української мови застосовували різні **форми лінгвоциду**, зокрема *лінгвоцид через заборону мови чужою державою*.

За підрахунками науковців, за всю історію української мови було прийнято понад 200 законодавчих актів, які різною мірою обмежували права української мови. Цей жорстокий мартиролог започаткував Петро I, видавши в 1720 році указ про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, правопис яких слід було узгоджувати з російським. У 1753 році указом Катерини II було заборонено викладати українською в Києво-Могилянській академії, у 1808 закрито Руський (слово "руський" використовувалося як синонім до слова "український" до середини 19 століття) інститут Львівського університету, на двох факультетах якого було викладання українською мовою.

У 1863 році з'являється сумнозвісний циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону друкування літератури українською мовою, якої "не было, нет и быть не может". Навіть у таких умовах українська інтелігенція знайшла вихід: літературу друкували за кордоном і ввозили в Україну. Але Емський указ 1876 року поклав цьому край.

Політику законодавчих обмежень української мови продовжив радянський уряд. Так, у 1938 році виходить постанова про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР, а всього через 20 років з'являється малопомітне положення про вивчення другої мови за бажанням батьків і учнів. Положення не відміняло постанови 1938 року, а отже, фактично робило російську мову обов'язковою для вивчення, українську ж – необов'язковою навіть для корінних українців.

Щодо української мови використовувалися й інші форми лінгвоциду:

Лінгвоцид через освіту. Відома стара істина: чия освіта, того й мова. Микола Костомаров ще в шістдесятих роках 19-го століття писав: "Народ повинен учитися, народ хоче учитися; якщо ми не дамо йому умов і засобів учитися своєю мовою – він стане вчитися чужою і наша народність загине..." Ті, хто керував освітою в Україні за сто років до слів Костомарова і сто після них, добре це усвідомлювали.

Лінгвоцид через науку. Результати практично всіх наукових досліджень, що проводилися в Україні, публікували російською мовою. Українською в УРСР в 70-80-х роках виходило лише 5% науково-технічної літератури – переважно підручники для профтехосвіти та науково-популярні видання.

Лінгвоцид через оголошення мови неприродною. Українську принизливо називали то "наріччям" російської, то "зіпсованою польською", то "сумішшю польських і російських слів". Ці твердження намагалися навіть обґрунтувати як наукові.

Лінгвоцид через привілеї для панівної мови та її носіїв. Не знаючи російської, практично не можна було зробити кар'єру. У першій половині 80-х років, було навіть запроваджено положення, за яким учителі російської мови одержували зарплату на 15% більшу, ніж учителі української мови, при цьому клас ділили на підгрупи.

Лінгвоцид через втручання у внутрішню структуру мови. Це був особливий винахід радянської системи: із мови свідомо усували самотутні, специфічні ознаки, деформації був підданий правопис, фонетика, граматики і особливо лексика. З української мови робили бліду, незграбну копію російської. Юрій Шевельов згадував: "Редакція журналу "Комуніст" розсилала списки слів на дві колонки: слова, яких не вживати, – слова, яких вживати". Деякі російсько-українські словники цього часу фактично є російсько-російськими, оскільки вони подають переклад російських слів на кальки російських слів. Святослав Караванський назвав ці словники "могильниками української лексики, що збиватимуть з пантелику не лише сучасників, а й прийдешні покоління". Унаслідок такої мовної політики українська мова зводилася до примітивного газетного словника. Таких самих втручань зазнала й українська термінологія.

Лінгвоцид через приниження престижу мови. Протягом століть українську оголошували мовою "холопською", "селянською", згодом "колхозною", одним словом – неprestижною. Цей стереотип формувался багатьма засобами і є надзвичайно стійким. У свій час видатний драматург І. Карпенко-Карий писав: "Горе наше, що не маємо ще сильної інтелігенції, що ще багато людей вважають нашу мову мужицькою і соромляться нею говорити, а вона ж дзвінка, а вона ж красна і блискуча, тільки треба уміти нею користуватись..." Комплекс меншовартості української мови не вдалося викоринити дотепер.

Лінгвоцид через боротьбу з друкованим словом. Забороняли видання українських книжок, часописів; в останнє десятиліття тенденцію скорочення українськомовних друкованих видань (книжок, газет, журналів) зумовлюють уже не законодавчі заборони, а економічні чинники.

4. Досвід країн Європи в розв'язанні мовних проблем і мовна ситуація в Україні

Із **47 європейських країн** (включаючи Росію, країни Закавказзя і Туреччину) своя національна мова є державною або офіційною в **41 країні** (тобто у **85%** від загальної кількості). Таким чином, власна мова є в Європі визначальною ознакою національної ідентичності та державності.

Як зазначає швейцарський політолог УрсАльтерматт, “для багатьох європейців сьогодні набагато важливішими від релігії є мова і культура, які в європейських національних державах становлять ключові сфери і принципові розпізнавальні ознаки. Хоча державно-політичні кордони скрізь жодною мірою не збігаються з культурно-мовними, практика більшості національних держав орієнтована на те, щоб створити єдину мовну культуру на спільній державній території».

З цього погляду **двомовна ситуація**, що склалася в Україні, суттєво відрізняється від європейських стандартів.

Російська мова практично витіснила українську з міст центральної і східної України, в тому числі і з української столиці.

На телеканалах України абсолютно переважає російськомовна продукція.

Майже цілком витіснено українськомовну культуру з радіо, особливо FM-ефіру.

У 2002 році в Німеччині в розрахунку на одного жителя було видано 12 книг німецькою мовою, у Польщі – польською – 8, російською на одного росіянина – 3,5 книги і одну книгу на трьох українців. Книжковий ринок України на 92% окуповано дешевими російськими книжками; почалося активне проникнення російських видавництв у такий, раніше суто національний, сектор книговидавництва, як освітня література; в Україні залишилося близько 150 малопотужних видавництв, які за рік разом видають книжок менше, ніж одне московське видавництво "АСТ".

Річний тираж випуску журналів українською мовою знизився порівняно з 1985 роком на 93 %.

80% періодичних видань в Україні – російськомовні.

Мовознавець Лариса Масенко підкреслює, що взаємини двох основних мов в Україні – російської й української – сьогодні визначає не гармонійне співіснування, а конфлікт і боротьба, яка триватиме доти, доки не переможе одна з них.

Використання двох або кількох мов у загальнонаціональній комунікації є винятком серед європейських держав і можливе тільки в територіально невеликій країні. До таких винятків належить, наприклад,

Люксембург, населення якого говорить місцевим діалектом німецької, а в школах уведено вивчення двох офіційних мов – літературних німецької і французької. Інший характер має державна тримовність Швейцарії, де німецька, французька й італійська мови вважаються національними і державними, а ретороманська визнана як національна, але не має статусу державної. Однак швейцарська тримовність функціонує тільки в центральних органах влади. Реальну ж мовну ситуацію цієї країни визначають як потрійну одномовність, оскільки в кожному з кантонів використовується тільки одна мова.

До небагатьох країн Європи, в яких двомовність затверджена на державному рівні, належить Бельгія, де проживають два народи – фламандці, котрі розмовляють нідерландською мовою, і франкомовні валлони. Стосунки двох різномовних груп Бельгії характеризує високий рівень напруженості.

Загрозу, яку становить для цілісності держави поширення на її території двох мов у функції державних, підтверджує й досвід Канади, де сепаратистські настрої, характерні для франкомовної провінції Квебек, мало не призвели до її територіального відокремлення від решти країни, де вживається як офіційна англійська мова. На референдумі, проведеному в 1997 р., квебекським сепаратистам не вистачило лише 1% голосів для утворення самостійної держави.

Таким чином, **мовну ситуацію в Україні** сьогодні визначають два основні чинники:

- а) наявність мовного законодавства, яке закріплює державний статус однієї – української – мови;
- б) співіснування двох мов у багатьох сферах суспільного життя, що є наслідком декларативного характеру мовного законодавства, а також спадщиною багаторічної політики лінгвоциду щодо української мови.